

De historische buitenplaats: **het**

> NAAR SCHATTING TELDE NEDERLAND ooit zo'n 6.000 buitenplaatsen. Daar is nu minder dan tien procent van over. Voor de leek betekent het woord 'buitenplaats' vaak niets anders dan kasteel of landgoed. Het gaat immers meestal om monumentale huizen in het groen. Er is de bekende uitspraak van Agnies Pauw van Wieldrecht, die in de eerste helft van de vorige eeuw haar zomers doorbracht op de buitenplaats Broekhuizen (bij Leersum) 'de dorpelingen noemen alles met een torentje een kasteel'.

Welnu, een kasteel had een functie ter verdediging van bewoners en hun bezittingen en stamt uit de middeleeuwen. Een landgoed is vooral een bedrijf met een productiefunctie. Een buitenplaats daarentegen is een lustoord, gesticht door stedelingen in het buitengebied voor hun ontspanning en plezier. Om het verwarrend te maken worden door verschillende experts, waaronder Marc Glaudemans, auteur van het belangrijke boek *Amsterdams Arcadia*, ook andere definities gehanteerd. Zo zijn er indelingen naar grootte (en niet naar functie), het woord 'landgoed' wordt dan gebruikt voor een buiten van twee hectare of meer. Buitenplaats is de

Links: 'Gezicht op Elswout' Jan van der Heyden - 1637 - 1712, te bezichtigen in het Geelvinckhuis in Amsterdam.

Onder: Elswout nu.

Het jaar 2012 is het 'Jaar van de Historische Buitenplaatsen'. Lange tijd hadden beheerders vooral oog voor het groen van dergelijke plekken. Later kwam daar ook het rood bij. Nu is er belangstelling voor het hele verhaal: tuin, park, gebouwen, interieur en bewonersgeschiedenis.

— Marcel van Ool (Staatsbosbeheer)

belang van groen, rood en goud

aanduiding voor buitens van tussen de halve en twee hectare. Kleiner dan een halve hectare wordt dan aangeduid als een pleziertuin. En in de praktijk kwam het ook voor dat een middeleeuws kasteel later als buitenplaats gebruikt werd.

Kwalijke dampen

Een echte buitenplaatsencultuur ontstond in Nederland in de zeventiende eeuw, toen de stedelijke elite in 'het goede seizoen' (zo van april-mei tot en met september-oktober) de stad ontvluchtte, waar het in de zomermaanden ondraaglijk kon stinken. De meeste huizen in bijvoorbeeld Amsterdam loosden in die tijd hun afvalwater op de gracht en alle resten van vis- en groentekramen en slagerijen belandden in het water. Zeker in de zeventiende eeuw geloofde men dat de kwalijke dampen (miasmen) die dat opleverde, ziekten veroorzaakten. Wanneer men als het kouder werd weer naar de stad trok, werd het buiten gestript. Er wordt wel gezegd dat naast alle huisraad en luxe zaken als een tafelpiano ook de deurklinken werden losgeschroefd en meegenomen. Er viel zo voor het landelijke 'grauw' niets te halen op de buitenplaats. Dat klinkt vreselijk elitair, maar in achttiende-eeuwse handboeken voor het stichten van een buitenplaats en het uitzoeken van de ideale plaats daarvoor, werd vooral aangeraden rekening te houden met de 'baldadigheden van het gemeene, zoo dicht bij gelegen volk'. Daarnaast was het vereist niet té ver van de stad af te verblijven. Dat had in eerste instantie een economische reden: de beurs en de han-

delshuizen moesten bereikbaar zijn. Dáár werd tenslotte het geld verdiend dat een huis op de gracht én een buitenplaats mogelijk maakte. Er werd heel wat geforensd in die tijd.

Een probleem was dat overigens niet. West-Nederland beschikte over een uitstekend stelsel van trekvaarten en bevaarbare rivieren waarover stipt op tijd vertrekkende schuiten voeren. Buitenlandse bezoekers verbaasden zich over ons nauwkeurig geregeld openbaar vervoer op het water. Een enkeling (die zeer vermogend was) beschikte over een eigen jacht om de reis mee af te leggen. Pas toen helemaal op het eind van de achttiende eeuw de koets met vering werd uitgevonden raakte de trekschuit langzaam in onbruik.

Amsterdams kapitaal

Bij succesvolle zeventiende-eeuwse handelssteden, die vooral in West-Nederland lagen, verzezen lustoorden, van Middelburg en Zierikzee tot Rotterdam, Leiden en Haarlem. Maar Amsterdam spande de kroon. De stad, in feite niet veel groter dan de huidige grachtengordel, nam een enorm achterland in voor het stichten van buitenplaatsen.

Dat begon al bij de Plantage die ingericht was als ontspanningsoord voor de burgerij met een lommerrijke allée met aan weerszijden buitens. Tegen het huidige Artisterrein aan staan daar nog twee restanten van. Wie de Plantage via de Muiderpoort verliet, was zo in de Watergraafsmeer. Deze droogmakerij was groter dan de feitelijke stad en geheel en al ingericht met buitens en pleziertuinen.

Maar de gefortuneerde Amsterdammer trok ook verder weg. Langs Amstel, Angstel, Gein en Vecht verzezen buitens, net als langs de Haarlemmer Trekvaart, in de binnenduinrand bij Haarlem en in speciaal daartoe ontgonnen delen van 's Graveland of in droogmakerijen als de Beemster. Zelfs de Stichtse Lustwarande, het lint van buitens van De Bilt tot het kasteel in Amerongen, was in de negentiende eeuw grotendeels met Amsterdams kapitaal gerealiseerd.

Verbinding tussen stad en platteland

Het vermaak op een buitenplaats was zeer divers. Men kon er wandelen, vissen, jagen, tuinieren, boottochtjes maken, theedrinken en feestvieren. Het hele sociale leven met al zijn visites, zoals zich dat ook op de gracht afspeelde, verplaatste zich naar buiten. Er zijn zelfs brieven en dagboeken bekend waarin de vrouw des huizes zich beklagt over de drukte van het

leven op het buiten. Verder hoorden ook musiceren, toneelspelen, schilderen en tekenen en natuurstudie tot de elitaire bezigheden.

Begin twintigste eeuw verdwijnt de buitenplaatsencultuur. Stijgende kosten voor personeel en daarmee voor (dagelijks) onderhoud van park en gebouwen waren een belangrijke oorzaak daarvan. Daarnaast veranderde ook de smaak van de elite. Zuid-Frankrijk, Zwitserland of Italië waren ook heel aantrekkelijk en per spoor of auto goed bereikbaar.

Veel buitenplaatsen werden permanent bewoond, omgevormd tot kantoorpand of hotel, of gesloopt. Andere kwamen bij organisaties voor natuur- en landschapsbescherming terecht. De drie grootste terreinbeherende organisaties, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en De 12 Landschappen, beheren gezamenlijk zo'n 100 buitenplaatsen.

Wie nu langs de grachten in Amsterdam wandelt, realiseert zich nauwelijks dat bij al die huizen en de families die er woonden ooit ook buitenplaatsen hoorden. En omgekeerd, wie een oude buitenplaats bezoekt, beseft zelden dat die plek een chique speeltuin van de stedeling was. Die relatie tussen stad en land is in de twintigste eeuw doorsneden.

Jaar van de Historische Buitenplaatsen

In het kader van het Jaar van de Historische Buitenplaatsen laten Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en De 12 Landschappen weer iets van die oude band zien. Ze zijn als echte buitenorganisaties namelijk te gast in een van de mooiste stadspaleizen van Amsterdam: het Geelvinck Hinloopenhuis. Hier is het woord 'paleis' gepast, dat gebruiken grachtenbewoners namelijk alleen wanneer er sprake is van een ensemble bestaande uit een woonhuis met daarachter een tuin die uitkomt bij bijvoorbeeld een koetshuis. Het paleis beslaat dan de ruimte tussen twee grachten, zoals bij het Geelvinckhuis: tussen Herengracht (woonhuis) en Keizersgracht (voormalig koetshuis). Heel bijzonder in het Geelvinckhuis zijn de behangselschilderingen door Egbert van Drielt. Met hun herderlijke scènes in een lieflijk landschap verbeelden zij de stadse droom van het ideale buitenleven.

In het Geelvinck Hinloopenhuis is een tentoonstelling ingericht over de buitenplaatsen. Het is een kleine expositie maar wel met bijzondere voorwerpen. Er is een fantastisch zeventiende-eeuws schilderij van de buitenplaats Elswout, een achttiende-eeuws model van een trek-

schuit, prenten, schilderijen en het porselein dat 's zomers meeinging naar de buitenplaats en beschilderd is met de mooiste bloemen. Maar ook het materiaal van de tuinbaas.

Modetrends

Er wordt duidelijk dat het groen op een buitenplaats altijd onderhoud vergt en dat buitenplaatsidealen sterk aan mode onderhevig zijn. Eerst iets over dat laatste: praktisch alle buitenplaatsen uit de zeventiende en vroege achttiende eeuw zijn in strakke Hollandse (of Franse) **barok**vormen aangelegd: vanuit het huis een kaarsrechte middenas met aan weerszijden gespiegelde tuinvakken of parterres met messcherp gesnoeide buxus omzoomd en op de hoeken het liefst een 'wiskundig' ornament zoals een bol of piramide. Als ultieme voorbeeld van deze stijl in Nederland geldt Het Loo. Dat is trouwens óók als buitenplaats (met belangrijke functie voor de jacht) gesticht.

In de achttiende eeuw, met de komst van de **romantiek** ontstond er een heel andere kijk op de natuur. In plaats van haar door middel van de kunsten overduidelijk te willen verbeteren, wilde men haar nu het toneel gunnen. Dat gebeurde in de parken op de buitenplaatsen vaak door enorme ingenieurswerken, zoals het opwerpen van kunstmatige heuvels of het aanleggen van stevig meanderende waterpartijen, maar het geheel zag er desondanks wel heel ongekunsteld, om niet te zeggen natuurlijk, uit.

Barok en romantiek zijn de twee opvallendste en meest uiteenlopende periodes uit de stijlgeschiedenis van de parken. Maar de romantiek loopt lang door in de negentiende eeuw en kent dan allerlei fases. En, onbekend bij het grote publiek, Nederland kende wel degelijk een periode waarin de **rococo** als belangrijkste stijl gold. In sommige parken (zoals bij kasteel Groeneveld) is daar een van de meest kenmerkende elementen nog van over: het slingerbosje met zijn zeer kronkelende paden.

Wie als 'terreinbeherende organisatie' iets met een buitenplaats wil (of moet) dient zich dan ook altijd eerst te verdiepen in de cultuurhistorie, zodat een stilistisch juiste ingreep gedaan kan worden. Soms moeten daarbij moeilijke afwegingen gemaakt worden: wil je één zuivere stijl laten zien, bijvoorbeeld uit de glorie tijd van de buitenplaats, waarbij het weghalen van latere toevoegingen nodig is? Of wil je de hele geschiedenis laten zien, waarbij je misschien zelfs een niet al te fraai uitgevallen 'aanlegje' van latere bewoners spaart, omdat dat er óók bij hoort?

Veel buitenplaatsen die bijvoorbeeld bij Staatsbosbeheer terechtkwamen, werden in eerste

instantie gewaardeerd vanwege hun natuurwaarden. Pas in de jaren tachtig van de vorige eeuw is men gaan beseffen dat werken vanuit die waardstelling alleen, het geheel geen recht doet. Sterker nog, de liefde bij veel ecologen voor dood hout, staat haaks op de cultuurhistorische eis van een aangeharkt park. Daar kom je dan uit door alleen dieper in de bosvakken hout te laten liggen en het elders op te ruimen. Een monumentale dode boom daarentegen kan een echte aanwinst zijn voor een park uit de romantiek, soms hoorde er zelfs een bij het oorspronkelijk ontwerp.

Medegebruikers betrekken

De beheerder zal, als hij ziet dat een park aan een grootschalige opknapbeurt of restauratie toe is, een ecologisch en een cultuurhistorisch onderzoek laten uitvoeren. Al tijdens dit proces is het belangrijk medegebruikers (zoals bewoners, pachters en recreanten) te betrekken. Opmerkelijk vaak kan aan een wens van

groepen uit de samenleving tegemoet worden gekomen, zonder de andere waarden aan te tasten. Slimme zonering voor paardrijders en ATB's is hier een goed voorbeeld van. Géén paarden in het centrale deel van het park, waar bijvoorbeeld de verharding met schelpen kapot kan. En geen ATB's op die plekken waar zij door paadjes af te snijden de fijnmazige padenstructuur beschadigen.

Een gesprek erover, op een vroeg tijdstip, is daarbij essentieel. De ervaring leert ook dat mensen zich hechten aan bomen. Als het om veiligheidsredenen noodzakelijk is een 250 jaar oude beukenlaan te kappen, maakt dat heel veel los en is hoe je daarover communiceert van groot belang.

Groen, rood en goud

Naast het groen is er uiteraard het rood, het gebouwde, op een buitenplaats. Behalve een hoofdhuis zijn er meestal tal van bijgebouwen: koetshuizen en stallen, een oranjerie, ijskel-

De baroktuinen van Paleis Het Loo

Paleis Het Loo Nationaal Museum, foto: Photo Holland

der, theehuis of poortgebouw. Bij de meeste terreinbeherende organisaties wordt het rood in erfpacht uitgegeven. Zelf beheren is vaak te kostbaar. Dit betekent dat bezoekers zelden een blik binnen kunnen werpen. Dáár, binnen dus, is trouwens nog maar zelden een interieur intact. Zeker niet als er in de twintigste eeuw een bedrijf huisde. Wanneer er, bijvoorbeeld door nazaten van de stichters, onafgebroken gewoond wordt op een buitenplaats dan is er meestal sprake van een intact geheel. Naast groen en rood is er dan ook het goud: het interieur met zijn stucwerk en schilderijen, de familiecollecties en sporen van eeuwenlange bewoning.

Het goud ontbreekt grotendeels op de buitenplaatsen van Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en De 12 Landschappen. Inboedels werden al voor de overdracht verkocht of door families opgesplitst. Wie dus wil weten hoe het op een buiten ruikt ("een specifieke lucht

van houtvuren, vocht en oude gordijnen" aldus Agnies Pauw van Wieldrecht) moet bij de spaarzaam opengestelde particuliere buitenplaatsen terecht.

Het groen van de terreinbeheerders is wel zeer ruim opgesteld en wie dit jaar de moeite neemt om een buitenplaats en het Geelvinckhuis te bezoeken, begrijpt in een keer veel meer van de geschiedenis van Nederland.

Marcel van Ool, m.ool@staatsbosbeheer.nl

Het Jaar van de Historische Buitenplaatsen 2012

Het initiatief om 2012 tot Het Jaar van de Historische Buitenplaats te maken, komt van één man: René Dessing, naar eigen zeggen 'buitenplaatsverslaafde'. Hij bewoont zelf een buitenplaats, maar het harde werken voor het jaar overstijgt het eigenbelang verre. Dessing wil aan heel Nederland duidelijk maken dat buitenplaatsen niet alleen van historisch belang zijn, maar ook in onze tijd van grote waarde zijn. Op tal van symposia die tot nu toe in dit jaar hebben plaatsgevonden, bleek dat ook: buitenplaatsen, met hun tuinen en parken, dragen wezenlijk bij tot een aangenaamere leefomgeving. Via www.buitenplaatsen2012.nl is alle informatie over het jaar en de activiteiten te vinden.

De Chinese kamer van het Geelvinckhuis

Bron: Geelvinckhuis